

«НОРМАТИВНЕ ЧИТАННЯ»: УСТАВИ Й ЧЕРНЕЧІ ПРАВИЛА ПРО КНИГИ У ПРАВОСЛАВНИХ ТА УНІЙНИХ МОНАСТИРЯХ ЛЬВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

«Нормалізація» знання в домодерну добу передбачала читання й засвоєння ідентичних текстів та образів у різних культурних регіонах: чи то в латинській Європі, чи на теренах Київської митрополії. Мислителі Нового часу та ще більшою мірою епохи Просвітництва стандартизували і класифікували знання (що означало раціональне осмислення і структурування відомостей про навколишній світ загалом)¹. Такі процеси стосувалися також книжкової культури, зокрема впорядковувався «зовнішній вигляд» знання у друкованій чи рукописній книзі. Зрештою, усталюється й чіткіше розуміння цих книг, що й не дивно, адже друковане слово апіорі більше нормалізоване, ніж рукописне².

У потридентський період образ церковних інституцій і, своєю чергою, Церкви як взірцевої моделі контролю та дисциплінування знання формується чи не найвиразніше, а видимими знаками нагляду стають не лише цензура або інквізиція, але й широке впровадження документування (реєстри, метрики тощо). Монастирі ж можна трактувати як традиційні місця знання середньовічних і домодерних часів, а значніші освітні чернечі осередки – як *locus eruditionis*³. Проте монаше життя регламентується

---

¹ P. Burke. *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*. Cambridge 2015, с. 11. Детальніше про історію знання як галузь дослідження див.: J. Östling, Er. Sandmo, D. L. Heidenblad, A. N. Hammar, K. Nordberg. *The History of Knowledge and the Circulation of Knowledge. An Introduction // Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge* / упоряд. J. Östling, E. Sandmo, D. L. Heidenblad, A. N. Hammar, K. Nordberg. Lund 2018, с. 9–33.

² R. Chartier. *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Stanford 1994, с. vii–viii; D. McKitterick. *Print, Manuscript and the Search for Order, 1450–1830*. Cambridge 2003, с. 29, 97.

³ P. Burke. *A Social History of Knowledge*, с. 55, 121; P. Rietbergen. *The Monastery as a «Locus eruditionis», ca 1500 – ca 1800 // Orbis doctus, 1500–1850: perspectieven op de geleerde wereld van Europa: plaatsen en personen. Opstellen aangeboden aan professor*

певними приписами чи правилами, які своїм змістом різняться у відмінних східних і західних християнських традиціях. Та й саме поняття «правила» варіювалося в монастирях (наприклад, дослідники фіксують такі відмінності в латинських орденах⁴). Навіть більше, в чернечих спільнотах регламентування знання існувало віддавна, хоч і в іншій формі, однак процеси стандартизації XVII–XVIII ст. простежуються і тут, насамперед у монастирях латинської традиції. Згадана регламентація, серед іншого, виявлялася в нормуванні читацьких практик, оскільки читання – це один зі способів здобуття знання⁵.

У контексті досліджень історії читання й «нормативного» знання домодерної доби доволі-таки результативним є аналіз практик «споживання» слова саме духовенством, особливо монахами, позаяк ця сфера активності чернецтва, як і його життя загалом, регулюється відповідними приписами. Йдеться про студіювання нормативних читацьких практик монашества, тобто таких, які мали би відбуватися згідно з певними правилами. Власне, ознайомлення з писаним/друкованим словом для ранньомодерних ченців поставало у двох вимірах – як «духовна справа» і культурна практика. З одного боку «читання окреслюється через стосунок до Бога. Це духовна їжа для християнина. Християнин через уважне і часте читання [може] побачити досвіди святості»⁶. У цій системі координат книга для монахів розглядається як один з інструментів духовної формації. З іншого боку, читання було й культурною практикою, себто виявом соціальної активності людини та способом отримання знань⁷.

У цій статті культура книги досліджується на прикладі православних та унійних монастирів Львівської єпархії XVII–XVIII ст., що дозволить показати, як змінювалися моделі «нормативного читання» у зв'язку з конфесійними трансформаціями. У 1700 р., за владництва Йосифа (Шумлянського), єпархія прийняла унію, визнавши зверхність папи римського,

dr. J. A. H. Bots / упоряд. G. van Gemert, F. Korsten, P. Rietbergen. Amsterdam 2005, с. 1–27. Про бібліотеки домодерного часу як місця знання писав: E. Garberson. Libraries, Memory and the Space of Knowledge // *Journal of the History of Collections* 18 (2006) 105–136.

⁴ F. Bretschneider, J. Claustre, I. Heullant-Donat, E. Lusset. *Enfermements*, т. 2: *Règles et dérèglements en milieu clos (IVe–XIXe siècle)* / упоряд. I. Heullant-Donat, J. Claustre, E. Lusset, F. Bretschneider. Paris 2015, с. 14–15.

⁵ P. H. Smith, B. Schmidt. Knowledge and Its Making in Early Modern Europe // *Making Knowledge in Early Modern Europe. Practices, Objects, and Texts, 1400–1800*. Chicago – London 2007, с. 10.

⁶ J. Gwóźdź. *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Katowice 2015, с. 14.

⁷ R. Darnton. First Steps towards a History of Reading // *Australian Journal of French* 18–1 (1986) 14.

що означало зміну конфесійної належності православних обителей⁸. Для деяких з них цей процес тривав понад десять років і характеризувався амбівалентним еклезіальним статусом⁹. Урешті-решт, у 1739 р. досліджувані монастирі ввійшли до складу Чину Св. Василя Великого, за винятком Скиту Манявського, котрий не перейшов на унію й залишався єдиним православним чернечим осередком у XVIII ст. на теренах Львівської єпархії¹⁰.

***Lectio librorum*: латинські моделі читання**

У латинській чернечій практиці устави та конституції в різних формах уніфікували *lectio librorum*, конкретно вказуючи на тривалість, час і репертуар книг для читання¹¹. Незважаючи на відомі розбіжності в окремих монаших орденах (домініканському, францисканському, кармелітському, бенедиктинському і т. д.), спостерігаються й певні спільні риси. Уставодавчі акти визначали передовсім денний порядок читацької активності¹²: спільнотне (у трапезній), індивідуальне (в келії), вголос, мовчки (*in silentio*¹³) чи «слухання читання» при трапезі, коли присутні ставали «пасивними користувачами» обраної книги)¹⁴. Одним із елементів повсякдення монахів було читання під час Літургії, проповідей, реколекцій тощо.

⁸ Докладніше про книжкову культуру досліджуваних монастирів див.: І. Альмес. «Lectio Orthodoxorum»: Книжкові зібрання православних монастирів Львівської єпархії наприкінці XVI – у XVII столітті // *Київська академія*, вип. 14. Київ 2017, с. 115–149.

⁹ Упродовж першої чверті XVIII ст. спостерігається «амбівалентний еклезіальний статус» Крехівського монастиря. Ченці хоч і відкидали верховенство папи римського та київського унійного митрополита, проте визнавали підлеглисть унійному владиці Атанасію (Шептицькому) й водночас перебували в євхаристійному спілкуванні зі східними патріархами і православними єрархами: І. Скочиляс. *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус*. Львів 2010, с. 288–291.

¹⁰ У середині XVIII ст. уійними стали монастирі-філії Манявської обителі в Товмачі, Коломиї й Угорниках: «na odjęcie u odebranie monasterków wyż specyfikowanych: Tłumaczewskiego u Kołomyjskiego wraz z parochiami zdawna do nich należącemi, a do katedry Halickiej przyłączone zakonnikowi swemu unitowi dany [...] [1765]»: ЛННБУ, Відділ рукописів, ф. 3, спр. 1364/10, арк. 4.

¹¹ M. Piłdyczak-Majerowicz. *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII – XVIII w.* Wrocław 1996, с. 25–26.

¹² J. Gwóźdźnik. *Kultura pisma i książki*, с. 94.

¹³ P. Saenger. *Space Between Words. The Origins of Silent Reading*. Stanford 1997, с. 268. Практики читання мовчки стають поширеними в латинській Європі наприкінці XVI – початку XVII ст., що свідчить про «уприватнення» в цей час читацької діяльності: R. Chartier. *Stosowanie pisma // Historia życia prywatnego*, т. 3: *Od renesansu do oświecenia* / упоряд. R. Chartier. Wrocław – Warszawa – Kraków 1999, с. 132.

¹⁴ I. G. Tóth. *Books Read, Books Told. Written Culture and Oral Culture in Early Modern Hungary // Scripta volant, verba manent. Schriftkulturen in Europa zwischen 1500 und 1900 /*

Крім того, у латинській християнській традиції сформувалося т. зв. *lectio divina*¹⁵ – «божественне читання», яке вимагало інтелекту, молитви та контемплатії (*meditatio, oratio, contemplatio*¹⁶). У Католицькій Європі з'явилися цілі трактати, підручники про те, як це слід робити. Знаємо про подібні практики й серед східнохристиянського монашества, зокрема руського (українського). У Києво-Печерському патерику вміщено оповідь про молодого ченця, котрий узявся до тексту без молитви і послуху, тому не досяг бажаного результату. «Божественне читання» у східній традиції зазвичай мало форму «літургійного читання»¹⁷.

«Корм для душі»: читання у східній християнській традиції

У східнохристиянському чернечому середовищі читацьким практикам приділялося менше уваги. Унормування такої діяльності можна простежити проаналізувавши твори св. Василя Великого, на підставі яких і формувалися правила монашого життя. За повчаннями цього Отця Церкви, звернення до книжок – надзвичайно корисна духовна вправа для іноків: «Не тільки тілу, але й духові ще більше необхідні забави, наприклад читання духовних книг – як для власного духовного поступу, так і для науки та порятунку інших; та інші подібні духовні вправи»¹⁸. У правилах святого, зосібна в найпоширенішій у василіянських монастирях Львівської єпархії другої половини XVIII ст. версії – польськомовному почаївському виданні 1743 р. (та перевиданні 1751 р.) «*Summariusz reguł*», також є вказівки щодо читацьких практик. Скажімо, під час трапези потрібно було використовувати «духовні книги», бо душі також необхідний «корм», а якщо хтось за столом не слухає, то нехай і не їсть:

упоряд. А. Messerli, R. Chartier. Basel 2007, с. 215; R. Chartier. *Stosowanie pisma*, с. 132–141, 155.

¹⁵ Його суть розкрито в: Де Р. Джузеппино. *Lectio divina: Молитвенное чтение Библии*. Москва 2002. Про «духовне читання» на прикладі львівських монастирів писала: J. Gwioździk. *L'viv in the Culture of the Monastery Book in Central and Eastern Europe. A Thematic Review* // *Вісник Львівського університету (Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології, вип. 5)*. Львів 2010, с. 6.

¹⁶ J. Gwioździk. *Kultura pisma i książki*, с. 116–118, 123.

¹⁷ Р. Романчук. *Lectio divina: монашеское чтение на Востоке и на Западе* // *Монастырская культура: Восток и Запад: Сб. ст.* / упоряд. Е. Г. Водолазкин. Санкт-Петербург 1998, с. 36–38, 42.

¹⁸ «A nietylko ciało ale y duchowi jeszcze więcej należytych zabaw potrzeba: jako to, czytania ksiąg duchownych. Jak dla własnego w duchu postępku, tak dla nauki, y poratowania drugich, y inne tym podobne ducha ćwiczenie». У розділі про медитацію мовиться, що після ранішньої молитви ченці зосередилися на «czytaniu xiąg duchownych»: *Biblioteka Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie, Zebranie rękopisów, Rkps. 3704, s. 51.*

Czasu posilenia ciała, duszy też, z czytania ksiąg duchownych, swój pokarm ma być dany. Gdy zaś u stołu czyta się lekcyя, słuhać oney mają z większym upodobaniem y uciechą, nad tę, którą mają w jedzeniu y picіu. A jeśli by który z złego nałogu swego, nie zachowuje milczeniu u stołu, ważył się rozmawiać: niech wstanie od stołu, y czyni modlitwę, y nic niech nie je¹⁹.

У православних монастирях існувало т. зв. келійне правило, що включало як молитву, так і читацьку активність. Для прикладу, наприкінці XVI ст. у Кирило-Білозерській обителі в Московській державі розрізняли два типи такої практики – у будні та в період Світлої Седмиці. Келійне правило передбачало читання часу після Повечір'я, опісля – Вечірню, Полуношницю, чотири канони та вечірні молитви. Щодня також мали прочитувати три кафізми з Псалтиря, починаючи від суботи. Так, упродовж тижня монах повністю проходив Псалтир. Для неграмотних це келійне правило зводилося до промовляння молитов напам'ять²⁰.

Такі незначні акценти на нормуванні читацької діяльності у східнохристиянській чернечій традиції видаються цілком закономірними. За своєю суттю монаша духовність, усамітнення – це «некультурна» діяльність. «Некультурність» зумовлюється не обскурантизмом ченців, а обороною сутності їхніх правил. Отож монастир – це «некультурне» місце, але місце, яке витворювало культуру, в чому й полягає її парадоксальність²¹.

«Чтенієм сь безмолвієм внимати»: правила читання у православних обителях Львівської єпархії

Загалом у XVII ст. для ще православних монаших спільнот єпархії були характерними аскетизм і строгість життя за східними візантійськими чи афонськими зразками (устави Крехівського монастиря, Скиту Манявського)²².

¹⁹ *Summariusz regul świętego oycy naszego Bazylego Wielkiego, z Regul obszerniejszych y Krotszych, z Konstytucyi Mniskich, y Nauk Iego Zakonnych, w kretce zebrany. Poczajów 1751, s. 92.*

²⁰ *Из рукописного наследия: Н. К. Никольский. Кирилло-Белозерский монастыр и его устройство до второй четверти XVII в. (1397–1625), т. 2: Управление. Общинная и келійная жизнь. Богослужение / упоряд. З. В. Дмитриева, Е. В. Крушельницкая, Т. И. Шаблова. Санкт-Петербург 2006, с. 216–218.*

²¹ R. Tichy. Klasztor jako miejsce nie-kulturalne // *Przestrzeń klasztoru przestrzeń kultury: Piśmiennictwo książka edukacja / упоряд. J. Pietrzak-Thibault, Ł. Cybulski. Warszawa 2017, с. 13–32; П. Джузеппе. Scienter nescius et sapienter indoctus: монашеская традиция и гуманистическая культура на заре Средневековья // *Монастырская культура: Восток и Запад: Сб. ст. / упоряд. Е. Г. Водолазкин. Санкт-Петербург 1998, с. 10, 17.**

²² Духовный завѣтъ іеросхимонаха Іоила игумена и основателя Креховского монастыря 1638 года // *Науковий збірник, издаваемый литературным обществом Галицко-Русской Матицы. Годъ издания четвертый 1868, вип. 1–4. Львовъ 1869, с. 321–334;*

У чернечих осередках Київської митрополії ранньомодерної доби (у т. ч. Львівського владництва) не існувало незмінних норм. Життя іноків регламентувалося локальною традицією певної обителі й базувалося переважно на приписах Василя Великого та правилах ігумена-засновника цього монашого осередку. Деколи регули могли надавати фундатори²³. У Львівській єпархії XVII ст. зафіксовані чотири устави: Крехівський, Манявський, Бесідський²⁴ та Пациківський. Правила Крехівського монастиря (друга третина XVII ст.) – це духовний «завіт» єросхимонаха Йоїла, укладений «по оуставу и правиломъ сватыхъ и богоносныхъ отецъ, и святаго Великаго Василіа»²⁵; у ньому немає вказівок щодо читання чи використання книг.

Найдетальніший зі збережених – устав Скиту Манявського. Життя його братії також ґрунтувалося на повчаннях Василя Великого²⁶, доповнених правилами преподобного Йова, які записав його наступник преподобний Феодосій. Тут чи не єдина вказівка про читання книг є у розділі «Промовчання після вечірньої служби». Після такого богослужіння ченці мусили або молитись, або «рукодѣлію и чтеніє[м] съ бе[з]молвіє[м] внима[т]и и тако побдѣвши оуснути»²⁷. Тобто «споживання» слова в цьому разі мало би відбуватися мовчки, що свідчить про існування й іншої практики келійного читання – вголос. Окрім того, передбачалося, що манявські насельники, виконуючи молитовне правило, двічі на тиждень прочитають Псалтир²⁸.

Як відомо, у Скиті Манявському взорувалися на устави афонських монастирів. Власне цим і пояснюється акцентування у тамтешніх приписах на безмовності, адже ісихія (чи безмовність) – типова, базова особливість

Завіт духовний ієросхимонаха Феодосія, колишнього ігумена святої обителі Скитської, для розуміння і виконання духовному настоятелю – ігумену, який після мене буде, і всім у Христі отцям і братам моїм та дітям по духу, яких зібрала благодать Божа // *Великий Скит у Карпатах*, т. 1: *Патерик Скитський. Синодик* / гол. ред. М. В. Кугутяк. Івано-Франківськ 2013, с. 252–275.

²³ A. Pawłyszyn. *Monastery męskie eparchii lwowskiej w latach 1596–1739. Praca doktorska*. Lublin 2006, с. 139 (рук.).

²⁴ У 1677 р., під час заснування (чи відновлення) обителі у Бесідах владики Йосифа (Шумлянський) надав їй монастирський устав («Лѣствица или узаконение и[с]тинного общежителнаго житія»), проте вказівок щодо читацьких практик у ньому немає: ЛІННБУ, Відділ рукописів, ф. 3, од. зб. 584, 6 арк.

²⁵ *Духовный завѣтъ ієросхимонаха Иоила игумена*, с. 324.

²⁶ Житіє и жизнь пр[е]п[о]д[о]бнаго ѿца нашего Іова и ѿ скончаніи его, і осьтавленіи сѣ[а] обители Скв[т]скыа, въ кра[т]цѣ списано // *Великий Скит у Карпатах*, т. 1: *Патерик Скитський. Синодик* / гол. ред. М. В. Кугутяк. Івано-Франківськ 2013, с. 107.

²⁷ *Завѣтъ ѡ[у]х[о]внѣный въ ієросхимонасе[хъ] Феѡ[до]сіа*, с. 215.

²⁸ A. Pawłyszyn. *Monastery męskie eparchii lwowskiej*, с. 159.

афонського іночого життя²⁹. Монаші практики зі Святої Гори, що достосовували читання до суворих аскетичних вимог, переніс до Скиту його засновник Йов (Княгиницький), котрий свого часу подвизався на Афоні.

З огляду на «старшість» Манявського осередку над монастирями принаймні в Руському воєводстві, його устав слугував для них зразком регламентації, про що мовиться у фундаційних та інших документах обителів у Бесідах, Краснопущі, Крилосі, Львівській Святоюрській, Пацикові, Підгірцях. Згадані правила, очевидно, поширювались і на підлеглі Скиту монастирі в Коломиї, Тлумачі, Угорниках та Сучавиці (Молдова)³⁰.

За відмінними від манявських регулами могли жити ченці у Підгірцях. 1689 року настоятель місцевої монашої громади Парфеній (Ломиковський) за дорученням львівського владики Йосифа (Шумлянського) перебував у Москві, де в жовтні отримав у подарунок дві рукописні книги – «Квновіонъ или избображеніе Євлского иноческаго общаго житіа» та «Цвиченє всегдашнєє м[о]н[ас]т[и]рское, іако законникъ маєть цвичити с[в]о с[в]я[т]омъ стану иноческо[м]», укладені 1683 р. «трудомъ Гавриіла Домецкого»³¹. Йдеться про устав спільножитного монастиря та духовні настанови насельникам однієї з московських обителів, написані еромонахом Гавриілом (Домецьким, † після 1708 р.)³². Невідомо, яким чином використовувалися ці повчання та норми в Підгірцях, проте в них згадується і про послуговування книгами. Насамперед рекомендувалося після виконання вечірнього правила читати «слово іакоє поле[з]ное» і щоденно – чин постригу монахів, щоби «зналъ на чому страшному Б[о]гу присягаль». Далі о. Гавриіл постановив вправлятися у святоотцівській літературі, а свої книги – «первую ѿ везванію до иночества, другую квновіонъ» – «читати по вся дни в келіяхъ». Келійна практика вимагала спеціального зосередження й мусила починатися з тексту «Молитва пре[д] чтеніе[м] в келіи»³³. Окремо описано «спосо[б] читаня в ц[е]ркви албо в келіяхъ»: чернець «поважне повинень читати голосно», «застановляючися» навіть «на комахъ», бо читання «єсть покормом»³⁴.

У XVII ст. читацька активність у монастирях Львівського владцтва особливо не нормувалася. Небагато про неї знаходимо й у документах львівських єпископів другої половини XVII – початку XVIII ст., зокрема

²⁹ S. Senyk. L' Hésychasme dans le monachisme ukrainien // *Irénikon* 62 (1989) 182.

³⁰ В. Lorens. *Bazylianie prowincij koronnej*, с. 144–145.

³¹ ЛННБУ, Відділ рукописів, ф. 3, од. зб. 302.

³² М. Кольбух. Книгозбірня Підгорецького монастиря: історія формування // *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, вип. 3 (19). Львів 2011, с. 397.

³³ ЛННБУ, Відділ рукописів, ф. 3, од. зб. 1293, арк. 6–12 зв.

³⁴ Там само, арк. 17–17 зв.

в період «конфесійного цивілізування» Йосифа (Шумлянського). У «Метриці» 1687 р. трапляються поодинокі згадки про звернення до книг духовними особами. З-поміж іншого, від священника вимагалось навчати парафіян катехизису, «Вірую» і «все порядне з книжки выра[ж]не прочитати». Владика наголошує, що парохі, маючи «іакою оучителною» книжку, повинні не лінуватися і «слово іакоє дше полезное, звлаща дню и с[вя]ту служащее прочитати». На празниках рекомендовано читати видану в Уневі «оумыслне для д[у]ховной забави и науки» книгу «Зерцало»³⁵.

***Lectio spiritualis*: читацькі моделі у василіянських монастирях**

У першій половині XVIII ст. в історії унійних (василіянських) монастирів Львівської єпархії простежується «перехідний» етап до василіянського благочестя та плекання локальної чернечої унійної традиції, яка характеризується інституційною організованістю, виробленням чітких і дисциплінованих практик життя іноків, запровадженням системи внутрішньої організації за зразками римо-католицьких чернечих орденів та активною освітньою діяльністю³⁶. У XVIII ст. життя таких обителів визначалося правилами Йосифа (Веляміна Рутського), базованими на повчаннях Василя Великого, та конституціями генеральних і провінційних капітул ЧСВВ. У цей час формується модель «освіченого благочестя» ченців: змінюється вектор активності монаха у бік освітньої, навчальної сфери. Це мало би, звісно, стимулювати й інтенсифікувати читацькі практики, тож постала необхідність їх унормування.

Уже в партикулярних правилах Рутського подано зауваги для споживача рукописного і друкованого слова: «нехай їх (книги. – І. А.) шанує: не плямить, не рве, не залишає будь-де, не робить жодних поміток», бо за це настоятель може покарати. У позабогослужбові години інокам, окрім рукоділля, корисним є «читання побожних книжок, житія святих Отців»³⁷.

³⁵ ЛННБУ, Відділ рукописів, ф. 3, од. зб. 529, арк. 55–56 зв.

³⁶ V. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów 2014.

³⁷ Спільні правила Святого Отця нашого Василя Великого, архієпископа Кесарії Кадокійської [укл. Йосиф Рутський] // П. Підручний, Б. П'єтточко. *Василіянські генеральні капітули від 1617 по 1636 рік*, т. 1. Рим – Львів 2017, с. 394, 401. Існувало також 11 правил для бібліотекаря (*Regulae bibliothecae*), до обов'язків якого належало забезпечувати накопичення, опрацювання та удоступнення книг. Зокрема, відповідальний чернець мав би укладати списки книг із вказівками на них «шифрів», двічі на місяць провітрювати бібліотечне приміщення (M. Piđlypczak-Majerowicz. *Biblioteki klasztorne prowincji koronnej zakonu bazylianów w XVIII wieku // Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Studia i materiały*, т. 16. Warszawa 1995, с. 23; Ї ж. *Biblioteki bazylianów lwowskich i dawnej prowincji koronnej zakonu w XVII–XX wieku //*

Схожі приписи містилися й у пастирських посланнях львівських єпископів. Наприклад, в «Артикулах» 1711 р. Варлаама (Шептицького) зазначено, що насельники обителі «в трапезѣ чтенію поученію твердо прилежати должни», а саме звертатися до повчань Отців Церкви³⁸. У виданні для осіб, які мали намір стати ченцями (зрештою і для монахів), «Послідованіє постригу» (Почаїв, 1750) до їхніх щоденних обов'язків належало також краще пізнання науки Отців Церкви, а це означало як індивідуальне, так і спільнотне (під час трапези) читання святоотцівської спадщини³⁹.

Якщо на початку XVIII ст. вказівки щодо читання залишалися на маргінесі рекул, то до кінця століття було вироблено доволі чіткі правила (на кшталт латинської моделі *lectio librorum*), що яскраво відобразилося у т. зв. Гошанських конституціях 1773 р., покликаних «по-новому» нормувати життя василіянських монастирів⁴⁰. Про читацькі практики тут згадано в декількох розділах. Звертатися до книг мали під час медитацій⁴¹. Осібно описується правильне «духовне читання» (*lectio spiritualis*)⁴². Підкреслюється також, що підготовка отця-сповідника мала передбачати й ознайомлення з трактатами догматичної та моральної теології⁴³. Конституції

Kraków – Lwów: książki, czasopisma biblioteki XIX i XX wieku / упоряд. Н. Кошеткі, В. Гóгу, Е. Wójcik, т. 9, част. 1. Kraków 2009, с. 230). Доволі обширні «Reguły xięgarza» вміщено й у постановах Віленської капітули василіян 1636 р. (ЛННБУ, Відділ рукописів, ф. 3, од. зб. 367, арк. 59–60).

³⁸ Артикулы или Устави чина іноческаго // *Лавра: часопис монахів студитського уставу*, ч. 2. Львів 1999, с. 44. Копія цього тексту зберігається в: ЦДІАЛ України, ф. 408, оп. 1, спр. 971, 38 арк.

³⁹ J. Getka. *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*. Warszawa 2017, с. 141.

⁴⁰ Ширше про «Гошанські конституції» див.: І. Патрило. Нарис історії василіян від 1743 до 1839 року // *Нарис історії Василіянського Чину Святого Йосафата*. Рим 1992, с. 211–213; М. Wojnar. *De Capitulis Basilianorum*. Romae 1954, с. 26–27.

⁴¹ «Meditationi praemittatur brevis lectio ex aliquot Meditationum libro, ad arbitrium Superioris deligendo» (*Constitutiones examinandae et seligendae in futuris capitulis sive Constitutiones in monasterio Hoscensi formatae, ex decreto novissimi generalis Brestensis Capituli pro notitia PP. & FF. Provinciae Lituae vulgatae*, т. 1. Vilnae 1773, с. 54).

⁴² «In studio Perfectionis Virtutum solidarum omnia sua sita esse sciant. Quare ut eum in sinem salutaribus muniant se documentis, lectioni piorum Ascetarum quotidie wuartam ut minimum partem horae impendant, praefertim quae sanctissimus Legislator noster in Regulis, Constitutionibus, Institutionibus Monasticis documenta solide atque sapienter tradit, & diligenter ad mensam, dum leguntur, auscultent, & ipsi saepius privatim pervolutare non omittant» (*Constitutiones examinandae et seligendae*, т. 1, с. 55–56).

⁴³ «Examinatores capitulariter eligendos pro examinandis disponendis ad lectoratum Theologiae Scholasticae, Dogmaticae & Moralis, atq; Philosophiae, Poenitentiariorum, & Praedicatorum, nec non promovendorum ad Ordines, tres omnino necessaries esse judicamus» (*Constitutiones examinandae et seligendae*, т. 1, с. 85–86).

василіянських капітул і чернечі правила належало зберігати у трапезній і тут читати⁴⁴. Навчальні студії слід було забезпечити необхідною літературою, відповідно до «спеціалізації» такого навчання⁴⁵. Твори з аскетички, догматики, моральної теології, святоотцівські та «докторів Церкви» рекомендувалося брати до уваги ченцям-проповідникам у своїх роздумах над змістом майбутніх казань⁴⁶. Окреслено навіть робочі обов'язки бібліотекаря, до яких входило: укладати каталог книг із вказівкою про місце знаходження; прибирати двічі на місяць у бібліотечному приміщенні; провадити реєстрацію книжок, виданих читачам і взятих настоятелем за монастирські мури; записувати книги, що залишилися в обителі після смерті ченців; формувати окремий список забороненої літератури тощо⁴⁷.

Розпорядження про послуговування текстами давали і під час візитації монастирів та в циркулярних листах протоігумена. Зокрема, візитатор Бучацької обителі в 1755 р. наказував зранку перед службою пів години читати медитації та розмірковувати над ними: «Medytacye codzienne to iest rano przed zaczęciem nabożeństwa aby były czytane przez punkta u myślą roz-bierane przez puł godziny, w wieczyr zaś aby był odprawiony examen summienia, 2 litaniami, suplikacyami według porządku»⁴⁸. Це, т. зв. *медитаційне читання* поширене в римо-католицьких чернечих згромадженнях⁴⁹. Для порівняння, парафіяльним священникам у французьких землях у другій половині XVII ст. рекомендувалося звертатися до медитацій і роздумувати над ними після ранішньої молитви та перед сном⁵⁰.

У 1772–1775 рр. протоігумен Руської провінції Онуфрій (Братковський) видавав щорічно циркулярні листи, в яких роз'яснював розпоря-

⁴⁴ «Lectio Spiritualis ad mensam habratur, quid autem legendum sit, superior, aut consuetudo decernat. In iis, quae ad mensam legenda erunt, suum omnino habeant locum Regulae ac Constitutiones, quas quolibet semestri legi volumes. Quare harum nostrarum Constitutionum exemplaria ut in singulis Monasteriis habeantur, districte praecipimus» (*Constitutiones examinandae et seligendae*, т. 1, с. 97–98).

⁴⁵ *Constitutiones examinandae et seligendae*, т. 1, с. 150.

⁴⁶ «Libros asceticos, Sanctorum Patrum, Doctorum Ecclesiae, Theologiam Dogmaticam & Moralem, & caeteros ad suum officium utiles penes se habeant, diligenter legant, & seligant, adnotando in varios materiarum titulos exdivisa, ut sic in prompt suppeditentur quaeq; sibi necessaria» (*Constitutiones examinandae et seligendae*, т. 2, с. 80).

⁴⁷ *Constitutiones examinandae et seligendae*, т. 1, с. 97–99. Для порівняння, до основних завдань «барокового» бібліотекаря входило: зафіксувати місце книги, укласти за форматом та поділити кодекси за тематикою (P. S. Morrish. *Baroque Librarianship // The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland* / упоряд. E. Leedham-Green, T. Webber. Cambridge 2006, с. 219).

⁴⁸ ЛННБУ, Відділ рукописів, ф. 3, оп. 1, спр. 649, арк. 1.

⁴⁹ J. Gwóźdź. *Kultura pisma i książki*, с. 122–123.

⁵⁰ D. Julia. *Książd // Człowiek Oświecenia* / упоряд. M. Vovelle. Warszawa 2001, с. 391.

дження провінційної управи та капітул. В одному з них за 1774 р. він постановляє щосуботи після слухання уступів з правил св. Василя Великого читати і коментувати конституції останніх капітул і щомісяця відправляти (*odczytać*) акафіст до Богородиці, а також дбати про щорічну закупівлю літератури⁵¹. Читацькі практики також регламентував у розпорядженні від 7 лютого 1777 р. протоігумен Руської провінції Йосиф (Моргулець, 1776–1780). Провінціал радить під час трапези братися до Святого Письма, «по одному розділу від початку столу». Хоча б у неділю варто прочитати один розділ правил «нашого Отця» (Василя Великого), а також не забувати про життя святих «нашого чину» (мається на увазі «*Menologium bazylińskie*» Ігнатія (Кульчинського)⁵²). Окремо вноормовується звернення до текстів «теологів моральних», яке потрібно здійснювати по понеділках і п'ятницях, а після цього замислюватися над «казусами» (необхідні для підготовки до сповіді). Над якими саме «казусами» – має визначати резолютор монастиря і записувати про це на табличці в трапезній⁵³. І насамкінець Йосиф (Моргулець) велить щомісяця читати цей його лист, а щокварталу – конституції останньої Берестейської капітули, аби строго дотримуватися правил:

Czytanie u stołu xiąg w materyach od Przełożonego miejscowego rozporządzonych, między ktoremi naypierwsze miejsce mieć powinno Pismo S. po jednym z początku stołu rozdziale. Reguły S. Oyca naszego przynajmniej w Niedziele po iednym rozdziale. Żywoty OO. SS. mianowicie Zakonu Naszego, w Poniedziałki zaś y Piątki, xiąg w materyach moralnych do rządzenia summieniem ludzkim ściągających się, czyli, jak zowią, teologow moralnych, po których przeczytaniu w też dni rosrtżásnienie przypadkow na spowiedzi zdarzających się, to iest rezolucya kazusów, przez wyznaczonego na to Rezolutora na pismie z Poniedziałku na Piątek, z Piątku na Poniedziałek w refektarzu podawanych, y na tablicy zostawionych. Przy końcu zaś każdego miesiąca ninieyszego Listu całego czytanie, a każdego

⁵¹ Ю. Стецик. Циркулярні листи протоігумена Онуфрія Братковського як джерело до регламентації життя чернецтва (1772–1775 рр.) // *Проблеми гуманітарних наук: Серія "Історія"*, вип. 38. Дрогобич 2016, с. 18, 23–24.

⁵² Про цей твір див.: М. Pidlypczak-Majerowicz. *Menologium bazylińskie* Ignacego Kulczyńskiego – forma i treść księgi // *Zakon bazyliński na tle mozaiki wyznaniowej i kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych* / за ред. ks. S. Nabywaniec, ks. S. Zabaniak, B. Lorens. Rzeszów 2018, с. 267–280.

⁵³ Для порівняння, в одній з конституцій собору 1737 р. Львівської єпархії вказувалося на необхідність «для науки [єреям] роздати по всіх [церквах] нашої єпархії друковані "Казуси"». А щоб знати, як парохі читають ці "Казуси", доручаємо Всечесним отцям протопресвітерам, аби кожен чотири рази на рік скликав до себе всіх священників деканату та екзаменував їх із цих "Казусів": *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть* / упоряд. та істор. нарис І. Скочиляса. Львів 2006, с. 292–293.

kwartału Ustaw ostatniey Kapituły Brzeskiey po Polsku przedrukowanych aby statecznie y nieprzerwanie nawet w mnieyszych Zgromadzeniach zachowane było⁵⁴.

* * *

Очевидно, що читацькі практики неможливо звести до статистичних даних чи нормативних монастирських правил. Це індивідуальна діяльність, аналіз якої передбачає дослідження конкретних випадків, з урахуванням умов, обставин, суб'єктивних чинників. Але навіть вивчення «нормативного читання» дає змогу побачити певні особливості такої інтелектуальної активності в обителях. Згідно з приписами монастирів Львівської єпархії, впроваджувалося і спільнотне, й індивідуальне «споживання» слова: до першого належить передовсім «богослужбове» і «трапезне» читання; до другого – келійне засвоєння Святого Письма, творів Отців Церкви, а із середини XVIII ст. – також «медитаційне читання». Якщо в XVII – на початку XVIII ст. в уставних повчаннях більше акцентовано на зверненні до текстів як «духовній вправі», то від середини XVIII ст. простежуються елементи «професійного» читання – шкільного, медитаційного, навчального.

Кількісне зростання монастирських бібліотек та активізація «життя» книг зумовили встановлення, починаючи з 1770-х рр., чіткіших правил поведження з ними. Серед іншого, намагалися внормувати практики «споживання» текстів, беручи за взірць латинські моделі *lectio librorum* – із точними вказівками що, де і коли читати. Запроваджені норми ставали складовою *modus vivendi* василіянської чернечої еліти, освіченої в традиціях латинської культури. Проте, на відміну від римо-католицьких, у наших осередках ЧСВВ не існувало єдиної системи таких приписів. Взорвана на західні зразки «василіянська модель» нормативного читання до кінця 1770-х рр. так і не була цілісно сформована й упорядкована.

⁵⁴ ЛІННБУ, Відділ рукописів, ф. 3, од. зб. 132, арк. 36.